

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 95 1974

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

'*Much more* lively and affecting, says one of the principal characters (Vol. VII. Let. 22) must be the Style of those who write in the height of a *present* distress; the mind tortured by the pangs of uncertainty (the Events then hidden in the womb of Fate); *than* the dry, narrative, unanimated Style of a person relating difficulties and dangers surmounted, can be; the relater perfectly at ease; and if himself unmoved by his own story, not likely greatly to affect the Reader'»

(*Clarissa*, The Shakespeare Head Ed., 1930, I, p. xiv.)

Samtidigheten, nu-känslan i Richardsons romaner är ett viktigt resultat av hans teknik. Kinkead-Weekes menar, att episka och allvetande berättare självfallet kan prestera levande dramatiska scener som tycks utspelas i det ögonblick vi läser dem – det är ju f. ö. frappant hur preteriumformen i fiktionsprosa paradoxalt nog ger presentkänsla – men att Richardson får oss att känna »the experience 'present'. We are made to feel that we are living through it as it happens» (s. 401).

Mark Kinkead-Weekes har klarare än någon annan forskare visat hur väl uppbyggda Richardsons romaner i själva verket är. Hans analyser av romanerna är uppslagsrika och noggranna, som t. ex. när han visar hur Pamelas kläder och klädbekymmer har en symbolisk mening eller hur Clarissas mardröm avslöjar hennes undermedvetna.

Vad man saknar i detta verk är dels en resonerande översikt av Richardsonsforskningen, dels en bibliografi. Kinkead-Weekes har i sitt företal en knapp sidas värderingar av forskares och kritikers insatser som på intet sätt ersätter en kritisk forskningsöversikt. Han säger vidare, att han inte har plats för en bibliografi, vilket är en förklaring men inte en ursäkt. Han deklarerar vidare, att han motstått frestelsen att »prove my acquaintanceship with critical literature in the foot notes» (p. viii). Detta är en överdrift, ty det finns i själva verket åtskilliga hänvisningar till andra forskare i noterna; men hans behandling av facklitteraturen blir onekligen nyckfull, eftersom han framt påpekar: »if it seems odd that I do not acknowledge indebtedness to some ideas that have appeared in print, it is because I have been anticipated in production rather than in conception» (ibidem). Det är uppriktigt men inte efterföljansvärt.

Men slutomdömet måste ändå bli, att Mark Kinkead-Weekes bok är ett betydande arbete. Hans omständlighet och inlevande framställning gör Richardsons romanteknik rättvisa; bland mycket annat fungerar hans bok som »a reader's guide to Richardson». Hans porträtt av Richard-

son som konstnär är sannerligen »likely greatly to affect the Reader»!

Bertil Romberg

Deutsche revolutionäre Demokraten. Herausgegeben und eingeleitet von Walter Grab. J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung. Stuttgart 1971–73.

I. Hans Werner Engels: *Gedichte und Lieder deutscher Jakobiner*. 1971.

III. Alfred Körner: *Die Wiener Jakobiner*. 1972.

IV. Gerhard Steiner: *Jakobinerschauspiel und Jakobinertheater*. 1973.

V. Walter Grab: *Leben und Werke norddeutscher Jakobiner*. 1973.

Bernd Weyergraf: *Der skeptische Bürger. Wielands Schriften zur französischen Revolution*. J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung. Stuttgart 1972.

Efter en sekellång tystnad började tysk litteraturvetenskap under 1950- och 60-talen åter sysselsätta sig med de tyska jakobinernas litterära och publicistiska verksamhet. Nyorienteringen utgick från DDR, men under de sista 10–15 åren har även västtyska forskare, bl. a. flera av de här medverkande redaktörerna, lämnat viktiga bidrag i ämnet. Jost Hermand, Hans-Wolf Jäger och Pierre Bertaux har annars svarat för några av de mest uppmärksammade och omdiskuterade insatserna. Intresset för den tyska jakobinismen har efterhand, och inte minst tack vare Peter Weiss' Hölderlin-drama, nått långt utanför historikers och litteraturvetares krets.

Den föreliggande antologiserien i fyra band bidrar till kartläggningen av forskningsområdet genom att presentera tidigare okänt material. Dess främsta värde ligger ändå i att den har en sammanfattande karaktär, om än något stickprovsbetonad. Tyvärr har enligt förlagsmeddelande de två planerade banden II och IV, om Mainz-republiken och de sydtyska jakobinerna, inställts. Serien bör kunna nå ut till en vid publik av politiskt, historiskt och litterärt intresserade. Det är billiga band i enkel utstyrel med Metzlers täta men tydliga typografi. Walter Grabs introduktion, något varierad i de olika banden, är en välskriven och stimulerande översikt över revolutionstidens motsättningar och som varje god diskussionsinledning lockar den till invändningar och frågor. Varje band innehåller specialområdespresentationer av skiftande utförlighet och kvalitet. Jag vill särskilt framhålla Grabs biografier i band V och Gerhard Steiners teaterhistoriskt och litteratursociologiskt mycket intressanta framställning i band IV. Bibliograferingen är begränsad till de verk som nämns i varje band, men det är inte så få. Personregister saknas tyvärr i ett par av banden, särskilt band I, med dess mångfald av i skilda sammanhang upp-

dykande namn, hade behövt ett sådant. En kronologisk tablå över viktigare politiska händelser skulle ha underlättat läsningen, det rör sig ju här om förhållanden som inte ens den tyska läsekreten är särskilt förtrogen med.

Det huvudsakliga utrymmet upptas av en dokumentation av den jakobinska publicistikens många uttrycksformer. Ur furstliga arkiv, inte minst rättegångsakter, och svårtillgängliga tidningslägg har man letat fram dikter och sånger, politiska opprop, traktater och essäer samt några jakobinska skådespel. Återgivningen sker inte efter textkritiska principer. I essäerna har man bl. a. uteslutit »ermüden wirkende Weitschweifigkeiten». Ortografen är moderniserad, en åtgärd som motiveras av ett beslut vid den tyska historikerdagen i Halle den 24 april 1930. Det egentliga skälet är väl dock en berömvärd strävan att göra materialsamlingen så allmänt tillgänglig som möjligt för att lättare nå det uttalade syftet: »Die Auswahl von Schriften deutscher Jakobiner soll Traditionen aufzeigen, die bisher achtlos beiseitegeschoben wurden, zu ihrem vertieften Studium anregen und einer zeitgemässen Geschichtsschreibung neue Impulse verleihen.» (I: XXXV.)

Utgivningen skall alltså kunna ses som en »aktuell provokation», en politisk handling. En sådan utgångspunkt kan innebära att politiska formationer och handlingssätt i nuet blir en modell som forskningsföremålet får anpassa sig efter. Den risken har utgivarna inte helt lyckats parera, ibland förefaller det marxistiskt färgade perspektivet ha anlagts på ett mekaniskt, idealistiskt eller apologetiskt sätt. Problemfältet tysk jakobinism erbjuder kanske ovanligt stort utrymme för en aktualiserande tolkning. Det har ju onekligen stor aktualitet. Därtill kommer att i 1790-talets Tyskland avståndet var så långt mellan å ena sidan en radikal borgerlig ideologi som utvecklats under internationell påverkan och å den andra sidan borgarklassens ekonomiska utvecklingsnivå, som visserligen varierade kraftigt mellan olika delar av riket men ingenstans erbjöd tillräckligt gott rotfäste för den radikala ideologin.

Grab är naturligtvis mycket väl medveten om denna motsättning, »Tysklands historiska eftersläpning», men upplöser den i dess två beståndsdelar utan att låta den påverka helhetsbedömningen av de tyska jakobinernas insats. Han säger t. ex. på ett ställe: »Die wenigen demokratischen Publizisten konnten unmöglich das leisten was das Bürgertum als Klasse versäumte». (I: XXX.) Men denna anklagelse mot den tyska borgarklassen upphävs i själva verket av ett annat påstående, nämligen att denna klass »wirtschaftlich zu schwach und unentwickelt war, um als selbständige politische Potenz auftreten und ihre sozialen und nationalen Aufgaben aus eigener Kraft lösen zu können.» (I: XV.)

Jakobinerna själva hyste förhoppningar om att förena sina politiska strävanden med de lägre samhällsskiktens i upplopp och revolter demonstrerade missnöje med rådande samhällsförhållanden samt om att samarbeta med de 1792 framträngande franska trupperna. På några håll var en sådan utveckling möjlig, men genom tillfälligheternas spel och inte av historisk nödvändighet. Endast i Mainz realiserades kombinationens möjligheter, under det första halvåret 1793, men då fransmännen drog sig tillbaka återgick allt till ordningen. En borgerlig tysk revolution var inte möjlig. Utgivarna, främst Grab, resonerar som om den hade varit det och som om jakobinerna då skulle ha spelat den ledande rollen. Men vidmakthåller man inte därmed illusionen om en småborgerlig, radikaliserad intelligentsias förmåga att avgörande inverka på ett historiskt skeende genom en i huvudsak publicistisk verksamhet?

Några exempel på den ambivalenta presentationen får samtidigt belysa de tyska jakobinernas arbetssätt och uttrycksformer.

Alfred Körner skildrar hur Wien-jakobinerna önskade »den politischen und sozialen Wünschen der Bauern, Handwerker, Gesellen, Soldaten und Studenten Ausdruck zu verleihen und diese gesellschaftlichen Unterschichten zur Aktion anzuspornen». De väljer därför litterära småformer med folklig anklang: enkla sånger och dikter, pamfletter, opprop och dialogiska katekeser och utnyttjar kända melodier och bibliskt färgat språk. Men efter denna uppladdning måste han tillägga: »Den Jakobinern gelang es nicht, ihre Werken drucken zu lassen.» (III: 11 ff.) Och när han återger Andreas Riedels, gruppens ledare, opprop »An alle Deutschen» får man först via fotnotsstudium klart för sig att han sände oppropet »anonym an bekannte Persönlichkeiten (bl. a. Nicolai och Campe) in verschiedene Städte Deutschlands, von denen er annahm, dass sie Freunde der Französischen Revolution seien», samt, poste restante, »an wohlklingende Phantasieadressen in der Hoffnung, auch damit die Verbreitung erreichen und die allgemeine revolutionäre Stimmung ausnutzen zu können». (III: 30 ff., 223 f.) Detta illustrerar jakobinernas tragiska isolering, politiskt och socialt, deras svåra arbetsförhållanden i censurens slagskugga och deras goda vilja, men inte att de var i stånd att driva en handlingskraftig plebejisk politik. Det rörde sig ändå här, i motsats till i Tyskland, om politiskt erfarna och kompetenta män. Därmed inte sagt att Franz Hebenstreits långa lärodikt på latinsk hexameter, Homo hominibus, här tryckt för första gången, skulle vara ett mer rättvisande uttryck för Wien-jakobinernas situation.

När Grab beskriver de jakobindikter som ingår i band I understryker han reservationslöst deras folkliga karaktär och politiska massverkan. »Mit-

tels einprägsamer Versen wandten sich die Jakobiner . . . ausschließlich an den einfachen Mann. Die Freiheitsgedichte sind als Bindeglieder zwischen den gebildeten Demokraten und dem Volk anzusehen.» (I: XXXVII. Min kurs., det står alltså inte att dikterna verkligen var föreningslänkar.) Åter betonas folkligheten, men på bekostnad av en analys av förhållandet till den primära publiken av småborgare och akademiker. Dessutom är det svårt att inte tvivla på flera av dikternas förmåga att tala till folket, även utgivaren Engels markerar ett sådant tvivel. Många är abstrakta, deklamatoriska och ordstaplande eller idealiserar fransmännen, Rousseau och naturrätten på ett sådant sätt att de trots de omvända politiska förtecknen snarast påminner om tidens furstehyllningar och festdikter. Konkretion och slagkraft finns däremot i dikter av äldre, och knappast jakobinska, författare som Bürger, Voss och Pfeffel. En rad ur den senares dikt Jost ekar ännu i Büchners Woyzeck: »Wir armen Bauern werden wohl im Himmel fronweis donnern müssen.» Detta ger anledning att efterlysa en i presentationerna helt förbigången utvecklingslinje; den som löper fram mot 1830- och 40-talens politiska diktning. Serien bidrar faktiskt i detta avseende till det förtigande av en tysk demokratisk tradition som den annars med rätta angriper.

Jakobinerna utnyttjade där censuren så tillät tidningarna för att sprida sin revolutionära propaganda och litteratur. En bedömning av dessa tidingars karaktär och spridning saknas dock, vilket ger utrymme för felaktiga analogier med nutida förhållanden. Denna publiceringsform garanterade ju inte någon massverkan, även i detta fall måste den primära publiken ha varit en litterat och tämligen bildad allmänhet.

Grab understryker mycket starkt teaterns roll i opinionsförmedlingen. »Die Wirkungsbreite der Bühne übertraf infolge des Analphabetentums breiter Bevölkerungsschichten sogar noch die der Presse.» Men påståendet utgår från den roll som den politiska teatern har i våra dagar och bortser helt från teaterns sociala funktion i den tidens Tyskland eller åtminstone från den bestämning av denna som ges av Gerhard Steiner i presentationen av framförallt teatern i Mainz. Och efter att nogsamt ha uppräknat teaterns alla företrädare konstaterar Grab lakoniskt: »Das Theater . . . war aber viel weniger als die Presse imstande, die bestehende Ordnung unverhüllt und offen zu bekämpfen.» (I: XXIX.) Men för den borgerliga publik som bar upp teatern i Mainz var den utomordentligt viktig, det visar Steiner. Även här blir alltså Grabs upprepade försök att knyta jakobinismen till svärgripbara politiska strömningar i de lägsta samhällsskikten ägnade att försvåra uppfattningen av dess roll som ett avantgarde inom en del av borgerligheten. Sedan är

det en annan sak att Steiner borde ha behandlat frågan om det fanns någon politisk teater för folket, om än i provisoriska former, vid sidan av de spännande och delvis framgångsrika försöken att etablera en borgerlig nationalteater.

Åsidosättandet av jakobinismens borgerliga förankring och betoningen av dess folklighet antyder att klassanalysen inte drivs särskilt energiskt. Den tyska borgarklassen beskrivs odifferentierat, den enda motsättning inom den som framhålls är den mellan liberala och radikala skriftställare, men om dessa representerar några bestämda klassintressen, och i så fall vilka, förblir oklart. Borgarklassen och dess olika fraktioner blir därmed enbart ett ideologiskt begrepp. Oklarheten ökas av försöken att ge detta en klassmässig förankring genom det frikostiga men oprecisa bruket av beteckningar som »Wortführer», »Sprecher», »Anwälte» och »Vertreter». De liberala författarna kallas ibland »die intellektuellen Wortführer des Bürgertums» (I: XV) medan i uttalad motsats till dessa de jakobinska litteratörerna får heta »die radikalen Wortführer der aufsteigenden Bürgerklasse» (IV: VII). Därmed markeras visserligen, men mycket vagt, de båda gruppernas plats och funktion i den västeuropeiska borgarklassens allmänna emancipationskamp, men beteckningarna förtydligar inte deras position i det tyska 1790-talets klassstrider.

Båda perspektiven är lika viktiga, men att göra båda rättvisa på en gång är kanske en omöjlig uppgift. Om det förra får överväga, särskilt om det kombineras med en aktualiserande tendens, finns emellertid en fara för att den tradition som räddas ur glömskan utformas som en pseudo-tradition, en abstraherad önskebild. Inge Stephan varnar för detta i sin biografi över Johann Gottfried Seume (se recension av Ulf Wittrock i Samlaren 1973, s. 243). Den föreliggande dokumentationsserien går inte så långt att den kan drabbas av den anklagelsen även om jag här har pekat på en del ansatser i den riktningen. Som försvar för dessa kan andragas att utgivarna drivits av en naturlig och smittande sympati för de tyska jakobinernas demokratiska syften, förebildliga mod och personliga integritet, att de genom en viss aktualisering lockar även andra än specialister till studiet av jakobinska skrifter och att de i sammanfattande form presenterat den hittillsvarande forskningen på några av de viktigaste avsnitten. Det kan tilläggas att forskningsläget när det gäller det tyska klassamhället under revolutionstiden och förbindelserna mellan jakobinism och Vormärz är sådant att utgivarna haft liten hjälp på två av de punkter som här utpekats som otillräckligt behandlade.

Inge Stephan har också en del invändningar att göra mot själva termen jakobinism. Han ger inte själv något bättre alternativ och det beror på att han överhuvudtaget inte vill etikettera en så

mångskiftande företeelse. Det ligger något till hälften sunt i en sådan inställning. Den tar hänsyn till de olikartade förhållanden som rådde i det på många sätt splittrade Tyskland och den gör rättvisa åt det faktum att »jakobinerna» inte var en större grupp än att det är meningsfullt och i princip möjligt att särskilja varje betydelsefull individuell insats. Men å andra sidan ignorerar en sådan terminologisk puritanism att det här rör sig om människor som hölls samman av ett gemensamt synsätt och som på ett ganska likartat sätt besvarade de utmaningar som den historiska situationen gav. Det måste vara rimligt att ge en gemensam beteckning åt de män som från den »andra» franska revolutionen hösten 1792 och fram till Napoleons makttillträde »postulerade die politische Gleichheit und Freiheit aller Bürger, unabhängig von deren Herkunft, Besitz und sozialer Stellung, in einem republikanischen Staatswesen und riefen das Volk zum Umsturz der bestehenden Sozialordnung auf». (I: VIII.) Något angeläget behov av att reservera termen för sådana som mera otvetydigt stod i förbindelse med den franska jakobinklubben föreligger inte. Och som term är ordet kort, koncist och slagkraftigt, det är inte oväsentligt. Givetvis utgår en stark suggestion från ordet och det kan därför inge förväntningar om att de tyska jakobinerna svarade för en historisk insats som kan jämföras med de franskas. Men i de här presenterade antologierna används inte termen på ett otillständig sätt och kompletteras f. ö. av beteckningen »revolutionära demokrater».

Jakobinismen representerade en möjlig väg för »den tyska borgerlighetens talesmän» hösten 1792. Om den vägens vandrare tidigare varit okända vet vi så mycket mer om de storheter som valde den andra vägen och uppsökte en kompromiss med den gamla ordningen. Av dessa var Wieland inte den störste, men han var i hög grad representativ. Weyergrafs lilla avhandling sammanfattar Wielands försök att i takt med den snabba revolutionsprocessen motivera hur det borgerliga förnuftet kan utvecklas och mogna även i ett feodalt och absolutistiskt statssystem. Boken utreder och sorterar hans argument. Det är som en katalog över de liberala upplysningsmännens ideologiska arsenal den har sin främsta förtjänst. Tyvärr har Weyergraf valt en påfrestande presentationsform. Framställningen är i långa stycken ett citatmontage men det är omöjligt att utan tillgång till Wielands samlade skrifter veta varifrån citaten är hämtade och, framförallt, från vilket år de är; det är ju fråga om en utredning av synpunkter som utvecklas under trycket av en hastig politisk utveckling och kronologin är därför särskilt viktig. Täta ekon ur social- och beteendevetenskaplig jargong stör, liksom de många tillrättavisningarna av Wieland för bristande tankeskärpa. Ett exem-

pel: »Indem er die klassenspezifische bürgerliche Vernunft zur allgemeinen hypostasiert und somit auch dem Adel unterstellt, übersieht er, dass feudale Herrschaft substantiell dem bürgerlichen Vernunftbegriff widersprechen musste», osv. (s. 85). Den retoriska snårigheten skadar författarens försök att huvudsakligen på textinterna grunder analysera skifningarna i Wielands försök att avgränsa och befästa sin ideologiska position.

Wieland kommer väl aldrig att mötas med samma respekt som jakobinerna, men han och de andra liberalerna gjorde ju i viss mening det riktiga. De valde att anpassa sig till en historisk situation som just då inte gick att förändra i grunden. Det ironiska eller tragiska med Wieland och hans meningsfränder är att de trodde att den kunde förändras. De var starkare i sin övertygelse om revolutionens framgång än många av jakobinerna. Det var därför de vände sig mot den.

Christer Åsberg

Hans Ritte: *Das Trinklied in Deutschland und Schweden. Vergleichende Typologie der Motive. Bis 1800.* Wilhelm Fink Verlag, München 1973.

Den europeiska dryckesvisediktningen från antiken till våra dagar har länge varit ett i stort sett outforskat område. Om den franska och engelska dryckesvisan finns bara kortare studier, om den tyska har tidigare funnits bara två längre verk: Steidels *Die Zecher- und Schlemmerlieder im deutschen Volksliede bis zum dreissigjährigen Kriege* (Karlsruhe 1914), nu föråldrad och svåråtkomlig, samt Linnerz *Das Trinklied in der deutschen Dichtung von Johann Hermann Schein bis Viktor von Scheffel* (Köln 1952), vilken tyvärr bara föreligger i maskinskrift. Den svenska dryckesvisan behandlas mycket kortfattat av Castrén i *Stormaktstidens diktning* (Sthlm 1907), av Sandwall i kommentarerna till Lucidors och Runius samlade skrifter och något utförligare och med speciell tonvikt på Bellmans visor i undertecknads *Bellman och Bacchus* (Lund 1973).

I detta läge hälsar man Hans Rittes arbete *Das Trinklied in Deutschland und Schweden* med stor glädje. För detta är en noggrann och systematisk studie av tyska och svenska dryckesvisemotiv från medeltiden och fram till cirka 1800. Rittes material är cirka 500 tyska och lika många svenska belägg samt ytterligare ett par hundra på andra språk, främst franska. För att vidga perspektivet drar han också in en del bibliska, antika och latinspråkiga medeltida parallelexempel. Målet är att komma åt det genre- och tidstypiska, att avgränsa och beskriva de vanligaste dryckesvisemotiven och att visa omfattningen och betydelsen av motivlånen från Tyskland till Sverige. Däremot